

(NIE)WIDZIALNY OBRAZ BEZDOMNOŚCI (THE INVISIBLE) IMAGE OF HOMELESSNESS

Iwona Staszkievicz-Grabarczyk^{1,B,E-F}

¹ Faculty of Social Sciences, Institute of Pedagogical Sciences, Department of Social Pedagogy and Methodology of Educational Research Methodology, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

¹ Wydział Nauk Społecznych, Instytut Nauk Pedagogicznych, Katedra Pedagogiki Społecznej i Metodologii Badań Edukacyjnych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

Staszkievicz-Grabarek, I., (2023). (The invisible) image of homelessness / (Nie)widzialny obraz bezdomności, Social Dissertations / Rozprawy Społeczne, 17(1), 184-208. <https://doi.org/10.29316/rs/174633>

Authors' contribution /
Wkład autorów:

- A. Study design /
Zaplanowanie badań
- B. Data collection /
Zebranie danych
- C. Data analysis /
Dane – analiza i statystyki
- D. Data interpretation /
Interpretacja danych
- E. Preparation of manuscript /
Przygotowanie artykułu
- F. Literature analysis /
Wyszukiwanie i analiza literatury
- G. Funds collection /
Zebranie funduszy

Tables / Tabele: 3

Figures / Ryciny: 0

References / Literatura: 39

Submitted / Otrzymano:
26.07.2023

Accepted / Zaakceptowano:
30.10.2023

Summary: The aim of the article is to present the 'portrait' of homelessness in Poland and the perception of the phenomenon and homeless people by the state as well as society. The paper attempts to analyze the basic terms related to the phenomenon of homelessness. It also focused on the sociodemographics data of homelessness, including quantitative issues of the homeless population, their places of stay, factors that influence the creation of homelessness, age and gender of the responders, education, the length of time they have been homeless and their sources of income. The research showed that homeless people need comprehensive and professional support and that their postulated needs are primarily for housing, financial and food assistance, Protection of people in homelessness crisis is conditioned by law, from the Constitution to laws and regulations. Social service is provided by government administrative organs and local government bodies, in cooperation with community organisations and individuals. There are many Polish as well as international organisations that support the recovery from the homelessness crisis.

Keywords: the phenomenon of homelessness, homeless person, portrayal of homelessness, help for the homeless

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie „obrazu” bezdomności w Polsce oraz postrzeganie zjawiska i osób bezdomnych przez państwo jak też społeczeństwo. W opracowaniu przedstawiono próby analizy podstawowych pojęć związanych ze zjawiskiem bezdomności. Skoncentrowano się także na danych socjodemograficznych bezdomności, m.in. kwestiach ilościowych populacji bezdomnych, miejscach ich pobytu, czynnikach wpływających na powstanie bezdomności, wieku oraz płci badanych, wykształceniu, czasie pozostawania w bezdomności oraz źródłach ich dochodów. Wyniki badań pokazały, że osoby bezdomne wymagają kompleksowego i profesjonalnego wsparcia, a ich postulowane potrzeby dotyczą przede wszystkim pomocy mieszkaniowej, finansowej oraz żywnościowej. Ochrona ludzi w kryzysie bezdomności uwarunkowana jest prawnie, począwszy od Konstytucji po ustawy i rozporządzenia. Pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując z organizacjami społecznymi i osobami fizycznymi. Istnieje wiele organizacji polskich jak i międzynarodowych, które wspomagają wyjście z kryzysu bezdomności.

Słowa kluczowe: zjawisko bezdomności, osoba bezdomna, obraz bezdomności, pomoc bezdomnym

Address for correspondence: Iwona Staszkievicz-Grabarczyk, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Nauk Pedagogicznych, Katedra Pedagogiki Społecznej i Metodologii Badań Edukacyjnych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Aleja Warszawska 98, 11-041, Olsztyn, Polska; email: iwona.staszkievicz-grabarczyk@uwm.edu.pl ORCID: 0000-0003-3557-4939

Copyright by: John Paul II University in Białą Podlaska, Iwona Staszkievicz-Grabarczyk

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives 4.0

International (CC BY-NC-ND 4.0). License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

The Homeless

*Not always wearing tattered clothes,
Not always reeking of alcohol,
Sometimes you hear him cracking jokes;
He is a human, not a beast.*

(Agnieszka Zaborowska, 2015)

Bezdomny

*Nie zawsze musi być obdarty,
Nie musi cuchnąć alkoholem,
Czasem trzymają się go nawet żarty,
Jest przecież człowiekiem, nie potworem.*

(Agnieszka Zaborowska, 2015)

Introduction

Without a doubt, homelessness is an extreme condition in life. The extent of the issue of homelessness is determined by a number of factors, including quantitative aspects, dynamics, public perceptions, shifts in the structure of the homeless population, the scale of the needs of people in the crisis of homelessness, the reasons for exclusion from social and professional life, as well as others.

One of the main obstacles to identifying, as well as diagnosing homelessness is defining the phenomenon, as well as the person in the crisis of homelessness. From the point of view of the state, the legal definition of homelessness and a person in the crisis of homelessness is crucial, enabling their identification and provision of institutional support. Many authors dealing with the phenomenon of homelessness analyse it on various levels, portraying it as an aspect of life of an individual as well as a difficult social issue that requires solutions and corrective actions. Thus, adopting a definition of homelessness should be the starting point for any analysis of this phenomenon and all elaborations on the subject. According to M. Porowski, homelessness refers to “a relatively permanent situation of a person, who does not have a roof over their head or who does not own a home.” (Porowski, 1995) On the other hand, T. Kamiński pointed out the lack of proper and precise terms in the Polish language concerning the definition of homelessness, offering his own – “lack of housing, lack of shelter, lack of a roof over one’s head, insufficient housing situation, living in squalor, etc.” (Kamiński, 1997) P. Legutko pointed out that “authors covering the issue of homelessness need to always specify the exact meaning and decide whether they are covering people who are homeless formally (due to a lack of independent housing or inability to register one’s residence), or permanently uprooted from their environment, as the former is not necessarily

Wstęp

Bez wątplenia bezdomność jest ekstremalnym przejawem ludzkiego życia. O randze bezdomności decyduje wiele czynników, do których należą między innymi: kwestie ilościowe, dynamika zjawiska, postrzeganie przez społeczeństwo, zmiany w strukturze populacji bezdomnych, skala potrzeb ludzi bezdomnych, przyczyny wykluczenia z aktywności społecznej i zawodowej itp.

Jedną z podstawowych przeszkód w rozpoznawaniu jak i zdiagnozowaniu bezdomności jest zdefiniowanie zjawiska oraz osoby w kryzysie bezdomności. Dla państwa niezwykle ważna jest prawna definicja bezdomności i osoby bezdomnej, ponieważ pozwala na identyfikację osoby bezdomnej z jednoczesnym wsparciem instytucjonalnym. Wielu autorów zajmujących się zjawiskiem bezdomności rozpatruje je na różnych płaszczyznach, np.: element sytuacji życiowej jednostki jak też trudny problem społeczny, który wymaga dużego zakresu środków zaradczych oraz działań naprawczych. Przyjęcie definicji bezdomności powinno być punktem wyjścia do badania zjawiska oraz podjęcia rozważań na ten temat. Zdaniem M. Porowskiego „bezdomność jest to względnie trwała sytuacja człowieka pozbawionego dachu nad głową albo nieposiadającego własnego mieszkania” (Porowski, 1995). Z kolei T. Kamiński, sygnalizując ubóstwo języka polskiego dotyczącego precyzyjności formułowania definicji, określa bezdomność jako „brak mieszkania, brak schronienia, brak dachu nad głową, niedostatek mieszkaniowy, nędza mieszkaniowa itp.” (Kamiński, 1997). Natomiast P. Legutko podkreśla, iż „pisząc o zjawisku bezdomności, trzeba zawsze uściślić, o co konkretnie chodzi – czy o formalny brak dachu nad głową (meldunku, samodzielnego mieszkania), czy o trwałe wykorzenie ze swojego środowiska. Pierwsze niekoniecznie oznacza drugie” (Legutko, 1999). B. Moraczewska postrzega bezdomność jako bolesne zjawisko, dotyczące

tantamount to the latter,” (Legutko, 1999) B. Moraczewska sees homelessness as a painful phenomenon, concerning a person who is left without a roof over their head, and “functions without a space where they can take refuge from difficult life situations” (Moraczewska, 2013).

The analysis of terminology concerning homelessness in Poland, one needs to consider the various criteria that have a strong impact on the final shape of the definition. The first scope of the definition should be either broad or narrow, while the second one should concern its operationalisation, both in general and operational terms. Broad definitions lead to a common understanding of homelessness as a phenomenon pertaining to issues such as not having a home, renting cheap accommodation or living with friends. This leads to the understanding of homelessness quite literally as a lack of a roof over one’s head, as well as living in conditions that do not meet the widely accepted living standards and are not recognised by society as places to live. The second scope of the definition stems from the reality in Poland – it refers to people in the crisis of homelessness who are unable to live with dignity. These include people in the crisis of homelessness staying in night shelters, as well as those, who are unable to take advantage of help at the given time for any reason. This criterion concerns the degree of operationalisation, and in general it only highlights the convention of identifying and recognising homelessness, as well as its interpretation in line with current needs (E. Truskolawska, T. Truskolawski, 2021). Thus, this operationalised approach is more specific – it enables understanding of the concepts and characterising the living situation of people in the crisis of homelessness, which opens up opportunities for their classification.

According to the typology of homelessness and housing exclusion developed by FEANTSA, or the European Federation of National Organisations Working with the Homeless, the concept of *home* is based on three domains, and the lack of any of them results in homelessness. The first one – physical – refers to shelter. The second – social – refers to the experience of joy of social relations; while the third one – legal – concerns the ownership of a legal title (see also: Staszkiwicz-Grabarczyk, 2021).

In summary, **homelessness is the most severe and the least understood social**

człowieka, który pozostaje bez dachu nad głową, a „funkcjonuje bez przestrzeni, w której może się schronić przed trudnymi życiowymi sytuacjami” (Moraczewska, 2013).

Analizując terminologię bezdomności w Polsce należy rozpatrzyć kryteria wywierające duży wpływ na budowę definicji. Pierwszy zakres definicji powinien dotyczyć ujęcia (szerokie lub wąskie), a drugi odnosić się do operacjonalizacji – w wymiarze ogólnym i operacyjnym. Ujęcie szerokie definicji prowadzi do powszechnego rozumienia bezdomności, tj. dotyczy kwestii takich jak: brak domu, wynajmowanie tanich miejsc noclegowych czy zamieszkiwanie u znajomych. Pojawia się tu, zatem dosłownie rozumiany brak dachu nad głową, brak miejsca, lokum, które nie spełniają standardów domu i nie są uznawane przez społeczeństwo jako miejsce do życia. Drugi zakres definicji może znaleźć odbicie w polskich realiach, odnoszący się do tych bezdomnych, którzy nie mają takiej możliwości by godnie mieszkać. Należą do nich bezdomni przebywający w noclegowniach, schroniskach lub też tacy, którzy nie mogą w danym momencie skorzystać z pomocy. Wskazane kryterium odnosi się do stopnia operacjonalizacji, natomiast w wymiarze ogólnym przedstawia tylko konwencję rozpoznawania bezdomności, która interpretowana jest dla bieżącego zapotrzebowania (E. Truskolawska, T. Truskolawski, 2021). Zatem ujęcie operacyjne jest bardziej doprecyzowane i umożliwiające rozumienie pojęć oraz daje możliwość charakteryzowania sytuacji życiowej bezdomnych, co w konsekwencji pozwala na ich klasyfikowanie.

Zgodnie z typologią bezdomności i wykluczenia mieszkaniowego opracowaną przez Europejską Federację Narodowych Organizacji Pracujących na rzecz Ludzi Bezdomnych (FEANTSA) istnieją trzy domeny konstytuujące „dom”, natomiast brak jednej z nich oznacza bezdomność. Pierwsza z nich to „domena fizyczna”, odnosząca się do możliwości schronienia się; druga, to „domena społeczna”, w której doznaje się radości z relacji społecznych; natomiast trzecia „domena prawna” związana jest z posiadaniem tytułu prawnego (Zob. szerzej: Staszkiwicz-Grabarczyk, 2021).

Podsumowując, **bezdomność jest najdotkliwszym i najmniej poznanym zjawiskiem społecznym, które najczęściej odnosi się do braku schronienia oraz wykorzenienia ze środowiska rodzinnego,**

phenomenon, which usually concerns a lack of shelter and being uprooted from family, work and social environments. Its causes are manifold, including a variety of existential and random circumstances that lead to a reduction or lack of ability to function on one's own. Other phenomena often linked with homelessness include alcohol abuse, drug addiction, mental illness, disability, poverty, crime, dysfunctional families, and more.

G. Firlit-Fesnak and B. Szatur-Jaworska define people in the crisis of homelessness as "people without adequate shelter, who live in homelessness shelters or other support facilities as users without a lease agreement" (Firlit-Fesnak, Szatur-Jaworska, 1995). On the other hand, D.M. Piekut-Brodzka addresses the specific situation of people in the crisis of homelessness, highlighting the symptoms characteristic of homelessness. Her definition of the concept of homelessness hinges upon the emotions and personal situation, one's attitude towards the self, as well as the relations between the person in the crisis of homelessness and housed people and society as a whole, their attitudes towards their families, stability in life, their way of solving existential problems and the specificity of their cultural position (Piekut-Brodzka, 2000). K. Pietrzak-Komar believes that people in the crisis of homelessness "are socially excluded and marginalised from the point of view of the values and meanings important from the point of view of the overarching social structures." (Pietrzak-Komar, 2015) According to K. Chotkowska, they are characterised by isolation, helplessness and lack of proper ties with their families. At the same time, they are people who have developed an adaptation mechanism for coping with difficult living situations, which makes them stick to their pathological conditions (Chotkowska, 2020).

This leads to the conclusion that a person in the crisis of homelessness is someone in the process of social exclusion who is unable to meet their living and housing needs on their own due to their particular situation in life, which prevents them from participating in professional, social and family life, eventually leading to personality changes resulting from adaptation to a homeless lifestyle.

The analysis of works on this subject shows that the typology of homelessness and people

zawodowego i społecznego. Jej przyczynami są różnorodne okoliczności egzystencjalno-losowe, które doprowadzają do ograniczenia lub braku zdolności do samodzielnego funkcjonowania. Zjawiska związane z bezdomnością to alkoholizm, narkomania, choroby psychiczne, niepełnosprawność, ubóstwo, przestępczość, dysfunkcje w rodzinie itp.

Autorki G. Firlit-Fesnak i B. Szatur-Jaworska bezdomnych określają jako „ludzi bez wystarczającego schronienia, którzy żyją w schroniskach lub innych pomieszczeniach pomocniczych jako korzystający z nich bez umowy najmu” (Firlit-Fesnak, Szatur-Jaworska, 1995). Natomiast D.M. Piekut-Brodzka, odnosząc się do specyfiki położenia bezdomnych z zaznaczeniem charakterystycznych dla bezdomności symptomów, uzależnia pojęcie bezdomności od specyficzności emocji i dyspozycji osobniczych, specyficzności stosunku do własnej osoby, w relacjach bezdomny – nie bezdomny, czy bezdomny – społeczeństwo, stosunku do rodziny, stosunku do stabilizacji życiowej, sposobie rozwiązywania problemów egzystencjalnych oraz specyfice położenia kulturowego (Piekut-Brodzka, 2000). K. Pietrzak-Komar uważa, że „bezdomni to ludzie wykluczeni społecznie i zepchnięci na margines wartości i znaczeń ważnych w obowiązujących strukturach społecznych” (Pietrzak-Komar, 2015). Zdaniem K. Chotkowskiej bezdomni to ludzie, których cechuje wyizolowanie, bezradność oraz nie utrzymywanie więzi z rodziną. Jednocześnie są to osoby, które wypracowały mechanizm przystosowania do życia w trudnych warunkach, który nakazuje im trwanie w patologicznym stanie (Chotkowska, 2020).

Można, zatem przyjąć, iż bezdomną jest osoba w procesie wykluczenia społecznego, która ze względu na swoją sytuację życiową nie jest w stanie własnym staraniem zaspokoić swoich potrzeb życiowych i mieszkaniowych, co uniemożliwia jej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym, powodując zmiany osobowościowe wynikające z przystosowania do bezdomnego trybu życia.

Analizując literaturę przedmiotu zauważyć można, że typologizacja bezdomności i bezdomnych opiera się przede wszystkim na następujących kryteriach:

- pierwszeństwo temporalne – wyróżniając przy tym starą i nową bezdomność, która jest systematycznie obserwowana i opisywana

in the crisis of homelessness hinges upon the following criteria:

- temporal priority – while distinguishing between old and new homelessness, which is observed and described on an ongoing basis (new homelessness concerns homeless families, homeless children, homeless women, single mothers, drug addicts, as well as alcoholics, in the Polish People's Republic, old homelessness concerned single men, among other groups);
- spatial-institutional situation – this aspect enables categorisation into people in shelters and outside shelters, and introduces the concepts of visible and invisible homelessness;
- causes of homelessness – this category stirs up many controversies; however its proponents distinguish a number of causes, including material factors, family factors, personal factors (such as addictions, mental and physical health issues, inability to lead an independent life, low level of education and lack of professional competencies), institutional factors (such as closing workers' hotels, lack of affordable housing, insufficient number of institutions supporting people in poverty and in need of help, lack of support for orphans and prison inmates);
- duration / status – this category highlights different groups of people in the crisis of homelessness based on the duration of the crisis.

In addition to the definition of homelessness, some scholars highlight its various forms and types, which are based on objective and subjective causes. The analysis of literature shows two distinct groups of scholars and typologies of the phenomenon in question. The first one is represented by scholars who avoid the subject of homelessness by choice when talking about this topic, as they believe that homelessness by choice does not exist. This group is represented by, among others: T. Kamiński, K. Wierzbicka, H. Gąsior, J.A. Marszałkiewicz, A. Przymeński, P. Koegel i A. Burnam and I. Staszkiwicz-Grabarczyk. The second group includes scholars who include homelessness by choice in their analyses, such as M. Pisarska, M. Porowski, E. Jundziłł, as well as R. Pawłowska, A. Duracz-Walczak, E. Jagodzińska.

Studies on homelessness concern four major trends, including:

(nowa bezdomność, to znaczy bezdomne rodziny, bezdomne dzieci, bezdomne kobiety, samotne matki, narkomani, alkoholicy, w PRL-u istniała stara bezdomność między innymi samotnych mężczyzn);

- usytuowanie przestrzenno-instytucjonalne – usytuowanie dzieli tę grupę na bezdomnych schroniskowych i pozaschroniskowych, jak również zakłada istnienie bezdomności jawnej i ukrytej;
- przyczyny bezdomności – podział ten budzi wiele kontrowersji; wyróżnia się: czynniki materialne, czynniki rodzinne, czynniki osobiste (dotyczą uzależnień, kłopotów ze zdrowiem psychicznym i fizycznym, braku zaradności życiowej, niskiego poziomu wykształcenia oraz braku kwalifikacji zawodowych), czynniki instytucjonalne (odnoszą się do likwidacji hoteli robotniczych, braku tanich mieszkań, niedostatecznej liczby instytucji wspierających ludzi ubogich i niesamodzielnym, braku wsparcia dla wychowanków domów dziecka jak również pensjonariuszy zakładów karnych);
- czas trwania / status bezdomnego – kategoryzacja wyłącza różne grupy bezdomnych ze względu na czas trwania bezdomności.

Obok definicji bezdomności, wyodrębnia się jej postaci i rodzaje, które uzależniane są od przyczyn obiektywnych i subiektywnych. W literaturze wyłączają się dwie grupy postaci i rodzajów opisywanego zjawiska. Pierwszą grupę reprezentują badacze, którzy w dyskusji na ten temat nie mówią o bezdomności z wyboru. Uważają, że bezdomności z wyboru nie ma. Tę grupę reprezentują m. in. T. Kamiński, K. Wierzbicka, H. Gąsior, J.A. Marszałkiewicz, A. Przymeński, P. Koegel i A. Burnam oraz I. Staszkiwicz-Grabarczyk. Natomiast drugą grupę stanowią ci, którzy opowiadają się za bezdomnością z wyboru, a należą do niej m. in. M. Pisarska, M. Porowski, E. Jundziłł i R. Pawłowska, A. Duracz-Walczak, E. Jagodzińska.

Badania naukowe poświęcone bezdomności przede wszystkim odnoszą się do czterech głównych tendencji, tj.:

1. the location of the issue (with the focus on homelessness as a social phenomenon and as a personal situation);
2. the background, context, causes and essence of homelessness;
3. the dynamics of the phenomenon of homelessness, phases of falling into homelessness, as well as the stages of its development;
4. in addition, most authors acknowledge that escaping homelessness is possible, albeit with a tremendous effort on the part of the person affected by the crisis. (Grabarczyk, 2007).

The isolation of people in the crisis of homelessness in the society stems from pervasive stereotypes, as well as the lack of understanding of their need of help and support. Plato claimed that the greatest evil is tolerance of harm. H. Gąsior points out the manifestations of intolerance and social discrimination against people in the crisis of homelessness, stating that "this social discrimination against these people, which takes the form of objectification, stripping them of social rights; denying them the right to freedom, self-determination, love, respect, acceptance, expressing their views and to defend themselves, to live, to good health, hygiene and existence in general" (Gąsior, 1998).

Non-governmental organisations call upon the general public not to perpetuate the harmful way of talking about people in the crisis of homelessness. Social media seems to be a source of many statements targeting people experiencing homelessness, some of which include derogatory comparisons, such as: *homeless human trash, filth, bums, subhuman, non-humans, animals, trash* and many more. These terms are clearly incompatible with the inherent dignity of every human being. Not having a home of one's own cannot lead to discrimination, stigmatisation and exclusion from society, and the presented terms lead to the dehumanisation of other human beings, laying the groundwork for later violations of the rights of people in crisis of homelessness. Amnesty International supports these calls, including the *Można lepiej (We can do better)* campaign, which attempts to appeal to Polish society and raise awareness of the rights of people in crisis of homelessness. (<https://onas.org.pl/wizytowka>).

1. lokalizacji problemu (wyodrębniono bezdomność jako zjawisko społeczne i jako bezdomność osoby),
2. podjęto próby opisywania tła, przyczyn i istoty bezdomności,
3. określono, że zjawisko bezdomności ma swoją dynamikę, fazy popadania w stan bezdomności, etapy rozwoju tego zjawiska,
4. większość autorów przyznaje, że wyjście z bezdomności jest możliwe przy ogromnym wysiłku osoby bezdomnej (Grabarczyk, 2007).

Izolowanie osób bezdomnych w środowisku społecznym związane jest ze znacznym stopniem istniejącej stereotypizacji jak też nie zrozumieniem potrzeby udzielania im pomocy. Już Platon mówił, iż największym złem jest tolerancja krzywdy. Na przejawy nietolerancji i dyskryminacji społecznej w stosunku do osób bezdomnych zwraca uwagę H. Gąsior, twierdząc, że „swoistego rodzaju dyskryminacja społeczna tych ludzi, polegająca na nieuznawaniu ich często za podmioty, nieprzyznawaniu im praw społecznych; odmawiająca im prawa do wolności, samostanowienia, miłości, szacunku, akceptacji, wyrażania swego stanowiska w obronie własnej, do życia, do zdrowia, higieny i bytu jako takiego” (Gąsior, 1998).

Organizacje społeczne apelują do opinii publicznej, by lepiej wypowiadać się o osobach w kryzysie bezdomności. W mediach społecznościowych można zaobserwować dużo wypowiedzi wymierzonych w osoby doświadczające bezdomności. Określenia jakie się pojawiają to: „bezdome ludzkie śmieci, brudasy, śmierdziele, nie-ludzie, już nie człowiek, zwierzęta, jakaś resztkę itp.” Tych określeń nie da pogodzić się z przyrodzoną każdemu człowiekowi godnością ludzką. Brak własnego domu nie może prowadzić do dyskryminacji, stygmatyzacji i wykluczenia ze społeczeństwa. Określenia takie prowadzą do dehumanizacji człowieka, stanowiąc grunt dla późniejszych naruszeń praw osób w kryzysie bezdomności. Amnesty International popiera apel: „Można lepiej”, który kierowany jest do opinii publicznej, aby uwrażliwić społeczeństwo polskie na prawa osób w kryzysie bezdomności (<https://onas.org.pl/wizytowka>).

The image of homelessness in Poland

Studies concerning the phenomenon of homelessness, and thus people in the crisis of homelessness, is different from other social studies, since they require different methods, and focus on different groups of respondents. On the other hand, the dissemination of their results contributes to many solutions in the area of state social policy. Any attempt at analysing or studying the phenomenon of homelessness needs to take into account a number of theoretical limitations, such as definitions of key concepts and the selection of respondents. Data collection depends on the methods used and sampling. In the case of homelessness, the Supreme Audit Office highlights the insufficient data on the scope of homelessness both locally and in Poland as a whole, pointing to the need of carrying out a national diagnosis of homelessness and urging relevant ministries to implement ongoing monitoring efforts.

Not all studies of the phenomenon of homelessness conducted in Poland meet the methodological criteria of validity. On a national level, studies meeting the aforementioned criteria have been conducted by the Pomeranian Forum for Escaping Homelessness, Caritas, Ministry of Family and Social Policy and Statistics Poland, which provided basic data concerning the scale of this phenomenon (Gruszka, 2012).

For the purposes of this study, the 2019 nationwide census was used as the basis.

Sociodemographic data on homelessness

Estimating the number of people in the crisis of homelessness is necessary to establish the scale of this phenomenon in Poland. The results can be used by local governments to develop strategies for solving social challenges, including changes to housing policy, as well as the creation and ongoing maintenance of shelters and facilities offering their support to people in crisis of homelessness.

The most recent nationwide survey to find out the number of people in the crisis of homelessness took place on 13-14 February 2019 (5th edition, 2019) and was coordinated by the Ministry of Family, Labour and Social Policy – renamed to the Ministry of Family and Social Policy) on 7 October 2020. The survey involved

Obraz bezdomności w Polsce

Badania dotyczące zjawiska bezdomności, a tym samym osób bezdomnych, różnią się od innych badań społecznych. Specyficzne w tych badaniach są metody oraz populacja badanych. Implementacja otrzymanych wyników przyczynia się do wielu rozwiązań w polityce społecznej państwa. Przystępując do badania nad bezdomnością wskazuje się także na wiele ograniczeń natury teoretycznej, związanej z definiowaniem podstawowych pojęć, a w konsekwencji określenia badanej populacji. Zbieranie danych uzależnione jest od stosowanych metod oraz doboru próby. W przypadku zjawiska bezdomności Najwyższa Izba Kontroli wskazuje niewystarczające określenia zakresu w wymiarze lokalnym i ogólnokrajowym oraz potrzebę ogólnokrajowej diagnozy zjawiska bezdomności i wprowadzenia stałego monitoringu przez właściwe ministerstwa.

Nie wszystkie badania dotyczące bezdomności przeprowadzone w Polsce spełniają metodologiczne kryteria prawidłowego badania. W wymiarze ogólnokrajowym, badania spełniające wyżej wymienione kryteria, przeprowadzone zostały między innymi przez Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Caritas, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej oraz Główny Urząd Statystyczny, które dostarczyły podstawowe dane dotyczące skali zjawiska bezdomności (Gruszka, 2012).

Dla potrzeb niniejszego opracowania skoncentrowano się na ogólnopolskim badaniu z 2019 roku.

Dane socjodemograficzne bezdomności

Oszacowanie liczby osób bezdomnych niezbędne jest do poznania skali bezdomności w Polsce, a uzyskane wyniki mogą zostać wykorzystane przez samorządy w celu opracowywania strategii rozwiązywania problemów społecznych, tj.: działań związanych z polityką mieszkaniową oraz tworzeniem i funkcjonowaniem placówek udzielających schronienia ludziom w kryzysie bezdomności.

Ostatnie ogólnopolskie badanie liczby bezdomnych odbyło się z 13 na 14 lutego 2019 roku (Edycja V – 2019), którego koordynatorem było Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (Po 7 października 2020 roku nastąpiła zmiana nazwy na Ministerstwo Rodziny

staff members of crisis management centres, police, city and municipal police, social welfare centres, night shelters for people in the crisis of homelessness, NGOs, volunteers, as well as other people, who wanted to take part in these efforts. The reliability of the survey was ensured thanks to the close cooperation of uniformed services, as well as ongoing monitoring of the exchange of information regarding up-to-date mapping of the whereabouts of people in the crisis of homelessness. (<https://www.gov.pl/web/rodzina/edycja-2019-i>).

The investigators had to find people in the crisis of homelessness who were staying in shelters of various kinds, including night shelters, heating facilities, crisis intervention centres, specialized support centres for victims of domestic violence, homes for mothers with children and pregnant women, hospitals, hospices and other health facilities, prisons, detention centres, sobering facilities, social emergency rooms, houses on allotment gardens, vacant homes, streets, basements, bin shelters, railway and bus stations, as well as other locations. (<https://www.gov.pl/web/rodzina/edycja-2019-i>).

The survey made it possible to obtain information about the number of people staying in various institutions and non-residential areas, as well as to gather socio-demographic data concerning people in the crisis of homelessness, which enabled the development of local social policies concerning homelessness. This was possible thanks to a questionnaire, which included 12 questions concerning the respondent's gender, age, citizenship, duration of homelessness and its causes, source of income, education, assistance received and expected support. Participation in the survey was voluntary – every person could refuse to participate in the interview or answer a specific question.

The number of people in the crisis of homelessness was compared with the results of previous surveys (4th and 5th editions).

i Polityki Społecznej). Zaangażowani w badanie byli pracownicy: centrów zarządzania kryzysowego, policji, straży miejskiej i gminnej, ośrodków pomocy społecznej, placówek noclegowych dla osób bezdomnych, organizacji pozarządowych, wolontariuszy i innych osób chętnych do współpracy. Ścisłe współdziałanie służb oraz monitorowana wymiana informacji dotycząca aktualnych map grupowania się lub przebywania osób bezdomnych pozwoliła rzetelnie zrealizować badania (<https://www.gov.pl/web/rodzina/edycja-2019-i>).

Osoby przeprowadzające badania musiały dotrzeć do bezdomnych, które przebywały w schroniskach dla osób bezdomnych – w tym z usługami opiekuńczymi, noclegowniach, ogrzewalniach, ośrodkach interwencji kryzysowej, specjalistycznych ośrodkach wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, domach dla matek z małolletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, szpitalach, hospicjach i innych placówkach zdrowia, zakładach karnych, aresztach śledczych, izbach wytrzeźwień, pogotowiach socjalnych, domkach na działkach, pustostanach, na ulicach, klatkach schodowych, piwnicach, śmietnikach, dworcach PKP i PKS itp. (<https://www.gov.pl/web/rodzina/edycja-2019-i>).

Powyższe badanie pozwoliło pozyskać informacje o liczbie osób badanych w placówkach i miejscach niemieszkalnych oraz dane socjodemograficzne o grupie osób bezdomnych, które dały możliwość inspirowania lokalnej polityki społecznej w zakresie bezdomności z wykorzystaniem kwestionariusza osoby bezdomnej, który zawierał 12 pytań dotyczących: płci, wieku, obywatelstwa, czasu, trwania bezdomności i jej przyczyn, źródła dochodu, wykształcenia, otrzymywanej pomocy oraz oczekiwanych obszarów wsparcia. Udział w badaniu był dobrowolny, to znaczy bezdomny mógł odmówić udziału w wywiadzie lub odpowiedzi na konkretne pytanie.

Liczbę osób bezdomnych zestawiono z poprzednimi badaniami (Edycja V i Edycja IV).

Table 1. Number of people in the homelessness crisis

Tabela 1. Liczba osób bezdomnych

	2017		2019
Men / Mężczyźn	27.910	Men / Mężczyźn	23.369
Women / Kobiety	5.500	Women / Kobiety	4.961
Total / Ogółem	33.410	Total / Ogółem	30.330

Source: Author's own compilation based on data of the Ministry of Family, Labour and Social Policy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

The survey found 30,330 people in the crisis of homelessness, 83.6% of whom were men (25,369), while 16.4% were women (4,961). A comparison with the 2017 survey data shows that the number of people in the crisis of homelessness dropped by more than 9% – the 5th edition of the survey found 3,078 fewer such people. This decrease was seen among women (with the number lower by more than 500), as well as among men – in this case, there were more than 2,500 fewer homeless men surveyed.

The 2019 survey showed that the largest number of people in the crisis of homelessness were found in the Mazovian (4,278 people), Silesian (4,255 people) and Pomeranian (3,014 people) voivodeships. In contrast, the fewest people in the crisis of homelessness were found in the Podlachian (646 people), Świętokrzyskie (794 people) and Lubuskie (812 people) voivodeships. Compared to the results of the 4th edition of the survey, the number of people in the homelessness crisis is lower everywhere, with the exception of the Świętokrzyskie voivodeship, where it increased by 32 people.

Another important goal of the survey was to determine the whereabouts of people in the crisis of homelessness on the night of 13-14 February 2019. The data obtained was very similar to the results of the 4th edition of the survey. Among the people surveyed, 24,323 (80.2%) were in institutional facilities, with 6,007 (19.8%) found outside – in public spaces (streets, stairwells, train and bus stations, bin shelters, basements, etc.) and non-residential places (vacant houses, allotment gardens, etc.). The survey also found that the dangers for parents with children in the crisis of homelessness are not in danger, as they are usually housed in homes for single mothers with children and crisis intervention centres. Data on the whereabouts of people in the crisis of homelessness are shown in Table 2.

W trakcie badania zdiagnozowano 30 330 osoby bezdomne, z czego 83,6% stanowili mężczyźni (25 369 osób), natomiast 16,4% kobiety (4 961 osób). Porównując z rokiem 2017 liczba osób bezdomnych spadła o ponad 9%, gdyż w Edycji V badania zdiagnozowano o 3 078 osób mniej. Spadek zaobserwowano wśród kobiet (o ponad 0,5 tys. osób), jak i mężczyzn (o ponad 2,5 tys. osób).

Dzięki badaniu z 2019 roku można było zaobserwować, że najwięcej osób bezdomnych przebywa w województwach: mazowieckim (4 278 osób), śląskim (4 255 osoby) i pomorskim (3 014 osób). Z kolei najmniej bezdomnych znajduje się w województwie podlaskim (646 osoby), świętokrzyskim (794 osoby) oraz lubuskim (812 osób). Porównując badanie Edycji IV można zaobserwować spadek liczby osób bezdomnych, jedynie w województwie świętokrzyskim jest ich więcej (wzrost o 32 osoby).

Kolejnym ważnym aspektem było ustalenie miejsca pobytu bezdomnych z 13 na 14 lutego 2019 roku. Uzyskane dane są bardzo zbliżone do wyników badania z Edycji IV. Wśród przebadanych osób 24 323 (80,2%) przebywało w placówkach instytucjonalnych, a 6 007 (19,8%) poza nimi, tj.: w przestrzeni publicznej (ulice, klatki schodowe, dworce PKP i PKS, altany śmietnikowe, piwnice itp.) i miejscach niemieszkalnych (pustostany, domki na działkach itp.). Badanie wykazało także, iż nie ma dużego zagrożenia dla bezdomnych rodziców z dziećmi, ponieważ najczęściej przebywają oni w domach dla samotnych matek z dziećmi i ośrodkach interwencji kryzysowej. Dane dotyczące miejsca pobytu bezdomnych przedstawia tabela nr 2.

Table 2. Whereabouts of people in the crisis of homelessness

Tabela 2. Miejsca przebywania osób bezdomnych

Hostels for people in the crisis of homelessness / Schroniska dla osób bezdomnych	11.917
Night shelters / Noclegownie	2.987
Other facilities / Inne placówki	2.540
Hospitals, hospices, care homes, other health care facilities / Szpitale, hospicja, ZOL-e, inne placówki zdrowia	1.533
Prisons, detention centres / Zakłady karne, areszty śledcze	1.529

Shelters for people in the crisis of homelessness with care services / Schroniska dla osób bezdomnych z usługami opiekuńczymi	1.479
Day rooms / Ogrzewalnie	1.167
Home for mothers with infants and pregnant women / Dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży	645
Crisis intervention centre / Ośrodek interwencji kryzysowej	303
Sobering facilities, social emergency centres / Izby wytrzeźwień, pogotowia socjalne	145
Specialised support centre for victims of domestic violence / Specjalistyczny ośrodek wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie	78

Source: Author's own compilation based on data of the Ministry of Family, Labour and Social Policy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

The causes of the homelessness crisis are presented below.

Przyczyny, które spowodowały powstanie bezdomności u osób badanych zaprezentowano poniżej.

Table 3. Causes of homelessness

Tabela 3. Przyczyny bezdomności

Family conflict	9.766
Addictions / Uzależnienia, including / w tym od:	8.479
• alcohol / alkoholu	7.919
• drugs / narkotyków	361
• gambling / hazardu	199
Eviction, losing an apartment / Eksmisja, wymeldowanie z mieszkania	7.991
Relationship breakdown / Rozpad związku	5.580
Debt / Zadłużenie	5.110
Unemployment, underemployment / Bezrobocie, brak pracy	4.619
Poor health, disability / Zły stan zdrowia, niepełnosprawność	3.957
Leaving prison / Opuszczenie zakładu karnego	1.649
Domestic violence / Przemoc domowa	1.328
Parent/guardian leaving/dying during childhood / Odejście/śmierć rodzica/opiekuna w dzieciństwie	1.288
Mental illness/disorder other than addiction / Choroba/zaburzenie psychiczne inne niż uzależnienie	1.259
Other / Inne	1.036
Failure to find a job outside the place of residence / Niepowodzenie w poszukiwaniu pracy poza miejscem zamieszkania	884
Migration/Leaving the country / Migracja/wyjazd na stałe do innego kraju	456
Leaving the foster care facility / Opuszczenie placówki opiekuńczo wychowawczej	318

Source: Author's own compilation based on data of the Ministry of Family, Labour and Social Policy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.

The table shows that family conflict was the most frequently cited cause of homelessness by the respondents – it was the chief cause in more than 32% cases, followed by addictions – nearly 28% (including alcohol, with more than 93% of the cases, drugs with over 4%, and gambling with over 2%). This was followed by eviction, which happened in more than 26% of the cases (and was considered the main cause of homelessness during the previous survey), and relationship breakdown in more than 18% of the cases. Other

Z tabeli wynika, że konflikt rodzinny był najczęściej podawaną przyczyną bezdomności przez osoby badane – ponad 32%, następnie wskazywano uzależnienia – blisko 28% (w tym od alkoholu – ponad 93%, narkotyków – ponad 4%, hazardu – ponad 2%). W dalszej kolejności znalazły się: eksmisja, wymeldowanie – ponad 26%, które podczas poprzedniego badania (Edycja IV) uznane zostały za główną przyczynę bezdomności, a następnie rozpad związku – ponad 18%. Kolejnymi okolicznościami, które przyczyniły się do

circumstances that contributed to homelessness included debt (nearly 17%), unemployment (15%), poor health and disability (over 13%), as well as prison (over 5%). For more than 4% of people, their homelessness was caused by domestic violence, their parent or guardian leaving or dying during their childhood, as well as illness or mental disorder other than addiction. Failure to find a job outside the place of residence accounted for nearly 3% of the cases of homelessness. The next most common causes included migration or leaving for another country (1.5%), leaving foster care facilities (more than 1%) and other circumstances contributed in more than 3% of the cases.

The next important issue in the surveys was the age of the respondents. The results concerning the age of people in the crisis of homelessness are very similar to the ones obtained in 2017. The largest number of people in the crisis of homelessness were aged 41-60 (13,801 people, including 1,770 women and 12,031 men). A worrisome observation concerns the group of people in the crisis of homelessness over 60, which is very numerous (10,008 people, including 1,370 women and 8,638 men). Also concerning is the number of minors experiencing homelessness – nearly 1,000, including 524 women and 468 men.

The education of the respondents in 2019 confirms the assumption that the majority of people in the crisis of homelessness have vocational education – nearly 44% (12,293 people) followed by primary education – 30% (8,448 people). Secondary education was picked by about 17% (4,720 people), middle school education by almost 4% (1,021 people), incomplete primary education by more than 3% (932 people), and higher education by more than 2% (642 people). In comparison, in 2017, the majority of people in the crisis of homelessness had vocational education (13,388 people) and primary education (more than 10,000 people).

The analysis of the data on the duration of homelessness shows that the majority of the respondents selected more than 5 to 10 years (nearly 30% – 7,961 people) and up to 2 years (almost 24% – 6,677 people), as well as more than 2 years to 5 years (less than 22% – 6,302 people). Numerous respondents have been homeless for longer – over 10 to 15 years (about 13% – 3,616 people), over 15 to 20 years (nearly 9% – 2,313 people) and over 20 years (more than 6% – 1,731

powstania bezdomności były zadłużenie blisko 17%, brak pacy ponad 15%, zły stan zdrowia, niepełnosprawność ponad 13%, opuszczenie zakładu karnego ponad 5%. U ponad 4% osób przyczyną bezdomności była przemoc domowa, odejście/śmierć rodzica/opiekuna w dzieciństwie, choroba/zaburzenie psychiczne inne niż uzależnienie. Niepowodzenie w poszukiwaniu pracy poza miejscem zamieszkania u blisko 3% odpowiadały za powstanie bezdomności. Następnymi przyczynami bezdomności były migracja/wyjazd na stałe do innego kraju to 1,5%, opuszczenie placówki opiekuńczo wychowawczej ponad 1% oraz inne okoliczności – ponad 3%.

Następną ważną kwestią w przeprowadzonych badaniach był wiek respondentów. Wyniki badań dotyczące wieku osób bezdomnych są bardzo zbliżone do wyników z 2017 roku. Najwięcej osób bezdomnych zdiagnozowano w przedziale wiekowym 41-60 lat (13 801 osób, w tym 1 770 kobiet i 12 031 mężczyzn). Niepokojącym na pewno jest fakt, że grupa osób bezdomnych powyżej 60 roku życia jest tak duża (10 008 osób), w tym 1 370 kobiet i 8 638 mężczyzn). Także budzące niepokój są dane dotyczące osób niepełnoletnich, tj.: blisko 1 000 osób, w tym 524 kobiety i 468 mężczyzn.

Wykształcenie osób badanych w 2019 roku potwierdza tezę, że wśród osób bezdomnych większość posiada wykształcenie zawodowe – blisko 44 % (12 293 osób) i podstawowe – 30% (8 448 osób). Wykształcenie średnie wskazało około 17% (4 720 osób), gimnazjalne prawie 4% (1 021 osób), niepełne podstawowe ponad 3% (932 osób), a wykształcenie wyższe powyżej 2% (642 osób). Dla porównania, w roku 2017 większość osób bezdomnych posiadała wykształcenie zawodowe (13 388 osób) oraz podstawowe (ponad 10 000 osób).

Analizując dane dotyczące czasu pozostawania osobą bezdomną zauważyć można, że największą liczbę wskazań otrzymuje przedział czasowy powyżej 5 do 10 lat – blisko 30% (7 961 osób) i do 2 lat - prawie 24% (6 677 osób) oraz powyżej 2 lat do 5 lat – niespełna 22% (6 302 osób). Z kolei badani przebywający w bezdomności najdłużej to: powyżej 10 do 15 lat – około 13% (3 616 osób), powyżej 15 do 20 lat – blisko 9% (2 313 osób) i powyżej 20 lat – ponad 6% (1 731 osób). Odnosząc się do Edycji IV, to wśród osób bezdomnych najbardziej liczną grupę stanowiły osoby pozostające najkrócej w bezdomności, tj.: przez okres do 2

people). In the case of the 4th edition, the most numerous group were people in the crisis of homelessness that lasted up to 2 years (almost 27%), followed up by 6 to 10 years (more than 25%).

Another important piece of information regarding people in crisis of homelessness concerns their sources of income. Like in the previous survey, the most frequently cited source of income was welfare benefits (about 38%). This was followed by pension/disability benefits (almost 16%), which replaced gathering – this is now cited as the third most popular source of income for people in the crisis of homelessness (about 12%). Unfortunately, there is still a fairly large group of people who declare that they have no income at all (nearly 18%).

Based on the results of the survey, one may conclude that people in the crisis of homelessness require comprehensive and professional support. The lawmakers have entrusted this duty to social welfare institutions, including in particular social welfare centres and shelters, which provide for the basic needs of a person in a homelessness crisis, as well as carry out professional social work.

The needs brought up by respondents of the survey primarily concern housing, as well as financial assistance and food. On the one hand, this kind of help ensures security of the respondents; however, without resolving the underlying issues which resulted in their homelessness, this support will not be effective.

Perceptions of people in the crisis of homelessness

The phenomenon of homelessness is very often equated with other phenomena, such as begging and vagrancy; however, an in-depth analysis highlights some fundamental differences. The Act of 16 August 1923, *On Social Welfare* (Dz. U. [Journal of Laws] of 1923, No. 92, item 726) defined the scope of social welfare in Poland, which encompasses infants, children, adolescents (orphans, half-orphans, neglected children, abandoned children, children of criminals or children endangered by negative environment), protection of motherhood, care for the elderly, persons with disabilities, terminally ill patients, persons with mental disabilities, incapacitated persons, inmates who served their sentences, as

lat (prawie 27%), kolejna grupa to osoby pozostające w stanie bezdomności od 6 do 10 lat (powyżej 25%).

Źródła dochodu, to kolejna, ważna informacja dotycząca osób w kryzysie bezdomności. Podobnie jak w Edycji IV najczęściej podawanym źródłem dochodu przez badanych był zasiłek z pomocy społecznej (niespełna 38%). W następnej kolejności wskazywano emeryturę/rentę (prawie 16%), a nie jak poprzednio (Edycja IV) zbieractwo, które obecnie jest trzecim najczęściej deklarowanym źródłem utrzymania osób bezdomnych (około 12%). Niestety nadal dość liczną grupę stanowią osoby, które deklarują, iż w ogóle nie posiadają dochodu (blisko 18%).

Odnosząc się do przeprowadzonych badań można wnioskować, iż osoby bezdomne wymagają kompleksowego i profesjonalnego wsparcia. Ustawodawca powierzył ten obowiązek jednostkom organizacyjnym pomocy społecznej, a w szczególności ośrodkom pomocy społecznej oraz schroniskom, które nie tylko zabezpieczają podstawowe potrzeby osoby w kryzysie bezdomności, ale włączają także profesjonalną pracę socjalną.

Potrzeby, które zostały zasygnalizowane przez respondentów w czasie badania, dotyczą przede wszystkim pomocy mieszkaniowej, finansowej oraz żywnościowej. Wiadomym jest, że taka pomoc zapewni badanym bezpieczeństwo, ale wiadomo także, że jeśli bezdomny nie przepracuje swoich problemów, które są źródłem jego bezdomności, to żadna pomoc nie będzie skuteczna.

Postrzeżenie osób bezdomnych

Zjawisko bezdomności bardzo często utożsamiane jest z innymi zjawiskami jak żebractwo i włóczęgostwo. Zgłębiając wiedzę na ten temat zauważyć można zasadnicze różnice. Należałoby sięgnąć do Ustawy z dnia 16 sierpnia 1923 roku *O opiece społecznej* (Dz.U. 1923, Nr 92, poz. 726), która określa opiekę społeczną w Polsce. Zakres tej opieki obejmował niemowlęta, dzieci, młodzież (sieroty, półsieroty, dzieci zaniedbane, opuszczone, dzieci przestępcy lub dzieci zagrożone złym otoczeniem), ochronę macierzyństwa, opiekę nad starcami, inwalidami, kalekami, nieuleczalnie chorymi, upośledzonymi umysłowo, niezdolnymi do pracy, opiekę nad więźniami po odbyciu kary oraz opiekę nad osobami bezdomnymi jak też należy wspomagać instytucje opiekuńcze prywatne

well as people in the crisis of homelessness. The Act also provides for support and cooperation with private care institutions. According to the Act of 1923, begging, vagrancy, alcohol abuse and prostitution are all phenomena that should be eradicated.

The Resolution of 14 October 1927 *On Combating Begging and Vagrancy* (Dz. U. [Journal of Laws] of 1927, no. 92, item 823) and the Resolution of 25 May 1929 *On the Organisation of Shelters, as well as Houses of Voluntary and Forced Labour* (Dz. U. [Journal of Laws] of 1929, no. 41, items 349, 350) became the legislative solution to the negative social phenomena at hand. The 1927 resolution defines the concepts of *beggar* and *vagrant*. According to the document, a *beggar* is a person who is “professionally engaged in asking others for financial support in any way” (Section 2), while a *vagrant* is a person who “continuously changes their place of residence for purposes other than finding gainful employment, despite having no work or means of subsistence” (Section 3). At that time, voluntary work houses, shelters and forced labour houses were used to combat vagrancy and begging by means of institutional care, education and preparation for professional work, moral lectures, as well as offering purposeful and regular gainful employment in factory workshops or outside factories (Section 6).

After World War II, until 1989, the problem of begging was overlooked – some even believed that the phenomenon did not exist in Polish People's Republic. Thus, academic papers written in these years do not mention begging or homelessness, and the terms are nowhere to be found in dictionaries and encyclopaedias from this period. It was not until the regime change that these phenomena re-emerged and started being seen as a social issue, which was exacerbated by socio-economic changes.

For centuries, begging was seen as a craft. The techniques used by beggars and the severity of this phenomenon have changed, but certain characteristics have remained the same despite the passage of time. Various sources point out that begging has long been an organised activity, a way of life, and a lifestyle – not just an individual way of earning money. There were certain laws based on the so-called Beggars' Code, which defined the boundaries of the craft, the beggar's appearance, learning the craft, various methodologies, internal organisation, customs and other aspects.

i współdziałać z nimi. W myśl Ustawy z 1923 roku należy walczyć z żebractwem, włóczęgostwem, alkoholizmem i nierządem.

Rozporządzenia z dnia 14 października 1927 roku *O zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa* (Dz.U. 1927 Nr 92 poz. 823) oraz Rozporządzenia z dnia 25 maja 1929 roku *O organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej o przymusowej* (Dz.U. 1929, Nr 41, poz. 349, 350), które stały się rozwiązaniem legislacyjnym w walce z wyżej wymienionymi patologicznymi zjawiskami społecznymi. Rozporządzenie z 1927 roku definiuje pojęcia: żebrak i włóczęga. W rozumieniu dokumentu żebrakiem jest ten, kto „zawodowo zajmuje się wypraszeniem dla siebie w jakikolwiek sposób jałmużny” (Art. 2.), natomiast włóczęgą jest ten, kto „bez pracy i środków do życia zmieniał stale miejsce swego pobytu nie w celu znalezienia pracy” (Art. 3.). W tym czasie do walki z włóczęgostwem i żebractwem służyły domy pracy dobrowolnej, przytułki i domy pracy przymusowej poprzez opiekę zakładową, udzielanie nauki i przygotowanie do pracy zawodowej, wywieranie moralnego wpływu, celową i systematyczną pracę za wynagrodzeniem w warsztatach zakładowych bądź poza zakładem (Art. 6.).

Po II wojny światowej, aż do roku 1989 nie dostrzegano problemu żebractwa, uważano wręcz, że zjawisko to na terenie Polski nie występuje. W opracowaniach naukowych z tego okresu nie pisano o żebractwie (tak jak i o bezdomności), słowniki czy encyklopedie, z tego okresu, nie zawierają tego hasła. Dopiero zmiany ustrojowe spowodowały, iż zjawisko to zaczęto postrzegać jako problem społeczny, który nasilił się wraz ze zmianami społeczno-gospodarczymi.

Od wieków żebractwo było traktowane jak rzemiosło. Zmieniały się techniki oraz stopień nasilenia żebractwa, ale pewne cechy pomimo upływu czasu pozostały bez zmian. Bez względu na to, do jakich źródeł sięgniemy, okazuje się, że żebractwo od dawna było czymś zorganizowanym, pewnym stylem życia, sposobem na życie, a nie tylko jednostkowym sposobem zdobywania środków do życia. Istniały prawa wynikające z niepisanego kodeksu, tak zwanego „statutu żebraczego”, który określał granice rzemiosła, wygląd zewnętrzny osoby żebrzącej, naukę rzemiosła, metody jego uprawiania, organizację wewnętrzną, obyczaje i tak dalej.

Żebracy reprezentują różne figury żebracze, które tak naprawdę niewiele zmieniły się

Beggars represent a variety of figures, which changed little since the 16th century. These figures clarify the role of a beggar and constitute an attempt to reconcile the requirements of the craft with the life and personality traits of the beggar. Assuming the role, a beggar should choose one of six basic figures: A nobody (blending into the street, remaining motionless, avoiding eye contact, putting up a mug for money), a victim of fate (putting up one's misfortunes on paper – the bigger the tragedy, the higher the earnings), a person with disabilities (the disability should be visible from a distance), a fundraiser (collecting money for someone, for example for a life-saving surgery or treatment, selling crossword puzzles, postcards, etc.), a bum (kneeling for hours in front of a church or during a procession), or a contemporary leper (warning other people with a large sign, for example: I AM HIV-POSITIVE).

Another common idea is exploiting children to earn money, often at the expense of their health and even their lives. Disabilities and misery are real or faked. Begging often goes hand in hand with deceit – for example, a neatly dressed mother holding a well-groomed child and a picture of a saint, preferably the Virgin Mary, whose cult is particularly strong in Poland, as well as the rosary. Mothers with children or children in wheelchairs are other examples of figures that are supposed to gain our pity. Seeing such a tragedy, a potential donor feels a natural, instinctive ability or tendency to empathise with the unfortunate person. Another important aspect of begging is one's outward appearance – appropriate attire (depending on the situation, place or figure), make-up (sores, burns, skin diseases, scars, grey hair,), props (dark glasses, old dilapidated bags, crutches, wheelchair, cane) and some kind of animal, preferably a dog, to attract the attention of passers-by, arouse sympathy and pity. Choosing the right location is also important. These include centres of large cities, underpasses, train stations, bus stops, as well as supermarket parking lots (for more, see: Grabarczyk, 2006).

One should also remember that there are those who beg due to poverty. People coping with difficult life situations, such as the homeless, often accept any help, even in kind, which makes them stand out from professional beggars, who often react in an aggressive way to the offers of help in the form of food, clothing, and everyday items. Some helpers are cursed out, intimidated and

od XVI wieku. Są one uściśleniem roli żebraczej i próbą pogodzenia jej wymogów z biograficznym doświadczeniem i cechami osobowościowymi człowieka proszącego. Żebrak, grający w teatrze żebraczym, powinien wybrać jedną z sześciu podstawowych figur: „nikt” (wtopienie się w ulicę, znieruchomienie, nie nawiązywanie kontaktu wzrokowego, pamiętanie o pojemniku na datki), „ofiara losu” (wypisanie na papierze wszystkie nieszczęścia – im skala nieszczęść większa, tym wyższe zarobki), „kaleka” (nieszczęście powinno być widoczne z daleka), „kwestarz” (zbieranie pieniędzy dla kogoś, np. na operację czy leczenie, sprzedawanie krzyżówek, kart pocztowych itp.), „dziad” (wielogodzinne klęczenie pod kościołem, na odpuszczenie albo podczas procesji), „współczesny trędowaty” (ostrzeganie przechodniów wielkim napisem, np.: JESTEM NOSICIELEM WIRUSA HIV).

Innym pomysłem na skuteczniejsze wyciążenie pieniędzy jest wykorzystywanie do tego dzieci, kosztem ich zdrowia, a nawet życia. Kalectwo oraz nędza bywają prawdziwe lub pozorowane. Żebractwu towarzyszy oszustwo, na przykład: schludnie ubrana matka trzymająca zadbane dziecko oraz święty obrazek – najlepiej Matki Boskiej, której kult jest szczególnie duży w naszym kraju, różaniec. Siedzące na ziemi matki z dziećmi czy dzieci na wózkach inwalidzkich, to kolejna scenografia w teatrze żebraczym, wzbudzająca litość. Widząc taką tragedię ludzką potencjalny darczyńca odczuwa naturalną, instynktowną zdolność czy tendencję do utożsamiania się z tym „nieszczęśliwym”. Bardzo ważny w profesji żebraczej jest wygląd zewnętrzny, tj.: odpowiedni strój (w zależności od sytuacji, miejsca czy figury żebraczej), charakterystyka (owróżdzenia, poparzenia, choroby skóry, blizny, siwizna,), rekwizyty (ciemne okulary, stare zniszczone torby, kule, wózek inwalidzki, laska,) oraz jakieś zwierzę, najlepiej pies, by przyciągnąć uwagę przechodniów i wzbudzić współczucie i litość. Istotne znaczenie ma także wybór odpowiedniego miejsca do żebrania. Są nimi centra dużych miast, przejścia podziemne, dworce, przystanki, place przy hipermarketach (Zob. szerzej: Grabarczyk, 2006).

Należy także pamiętać, że są i tacy, którzy wychodzą na ulicę z biedy. Osoby faktycznie znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej, jak na przykład bezdomni, przyjmą każdą pomoc rzeczową, czego nie można powiedzieć o tych, którzy proszenie o jałmużnę traktują jako profesję. Propozycja pomocy w postaci jedzenia, ubrań,

even assaulted by those who consider professional begging as a job or a type of entrepreneurship. These days, a beggar can earn from several hundred to several thousand zlotys a day.

The phenomenon of vagrancy also requires additional clarification. Studies by P. Schröder, E. Stern, E. Müller-Feilitzsch, and A. Homburger are brought up in interwar papers. These scholars defined the term *vagrant* as a child who shows a constant and frequently exhibiting mental propensity to vagrancy. They also signalled that some vagrant children are born with this instinct. They came up with the so-called atavistic theory concerning children and adults (travellers, globetrotters, wanderers, Romani, explorers, artists) which suggested that "instead of the vestigial form of the atavistic vagrancy instinct ... they exhibit its full, primordial form from the age when mankind led a nomadic lifestyle. This instinct is what lures the vagrant children into the distant, open world" (for more, see: Kuchta, 1936) According to J. Kuchta, a child exhibits this instinct when they are not emotionally attached to anyone or anything – the family, the Church, or the homeland (for more, see: Kuchta, 1936).

According to E. Stern and S. Schuman, endogenous and exogenous factors are responsible for the phenomenon of vagrancy. They point to the influence of age (puberty), innate inclinations, the impact of the environment and of illness. In most cases, endogenous and exogenous factors occur together, which results in a complex set of causes resulting in vagrancy among children. (for more, see: Kuchta, 1936) Kuchta defines the following psychological typology of vagrant children:

- I. Pathological vagrancy – occurs in children in whom the drive to vagrancy stems from an illness, characterised by cyclical occurrence;
- II. Normal vagrancy:
 - 1) vagrancy in childhood connected with discovery, including exploring the world, environment, nature;
 - 2) Romantic vagrancy during puberty – stemming from the development of sex drive and physiological and psychological changes;
 - Reflexive vagrancy in early puberty – stemming from innate irritability;
 - Vagrancy in the later stage of puberty, caused by the desire to break free from

przedmiotów codziennego użytku wywołuje u nich agresję. Można zostać przez nich zwymyślany, zastraszanym a nawet pobitym, ponieważ żebractwo zawodowe traktują jako specjalny typ przedsiębiorczości. Współczesny żebrak potrafi zarobić dziennie od kilkuset złotych do kilku tysięcy złotych.

Kolejną istotną kwestią wymagającą wyjaśnienia jest zjawisko włóczęgotwa. Badania P. Schrödera, E. Sterna, E. Müllera-Feilitzsha, A. Homburgera na ten temat pojawiają się w literaturze okresu międzywojennego, którzy za włóczęgotę uważali takie dziecko, które zdradza trwałą i często aktualizującą się dyspozycję psychiczną do włóczęgoty. Sygnalizowali także, że istnieją typy urodzonych dzieci włóczęgotów, które jakiś dziwny instynkt włóczęgotowski przynoszą ze sobą na świat. Stworzona przez nich „teoria atawistyczna” w stosunku do dzieci i ludzi dorosłych (podróżnicy, globtroterzy, wędrowcy, cyganie, badacze, artyści) mówi, że „zamiast szczątkowej postaci atawistycznego instynktu włóczęgotowskiego [...] przybrał on swą pełną, pierwotną formę, jaką ongiś miał, w epoce, w której ludzkość wiodła wędrowny, koczowniczy tryb życia. On to bez przerwy wabi dziecko – włóczęgotę w daleki, otwarty świat” (Zob. szerzej: Kuchta, 1936). Według J. Kuchty dziecko wyzwala instynkt włóczęgotowski, kiedy nie jest z nikim i z niczym związane uczuciowo, ani z rodziną, ani z Kościołem, ani z ojczyzną (Zob. szerzej: Kuchta, 1936).

Zdaniem E. Sterna i S. Schumana za zjawisko włóczęgotwa odpowiadają czynniki endogeniczne i egzogeniczne, wyróżniając przy tym: wpływ wieku (np. dojrzewania), wrodzone skłonności, wpływ otoczenia i wpływ choroby. Najczęściej czynniki endogenne i egzogenne splatają się – wówczas powstaje skomplikowany zespół przyczyn powodujących włóczęgotwo dzieci (Zob. szerzej: Kuchta, 1936). Typy psychologiczne dzieci – włóczęgotów J. Kuchta przedstawia następująco:

- I. Włóczęgotę patologiczną (występuje się u dzieci, u których popęd do włóczęgotwa pojawia się na tle chorobowym; charakteryzuje się cyklicznością),
- II. Włóczęgotę normalną:
 - 1) włóczęgotę fantastyczną w wieku dziecięcym (tzw. wycieczki w świat w celu poznania otoczenia, przyrody),
 - 2) włóczęgotę romantyczną w okresie pokwitania (ma związek z rozwojem popędu

social ties, commune with nature, experience romantic adventures;

- 3) Vagrancy caused by the environment (for more, see: Kuchta, 1936).

One could assume that *vagrancy* stands for “wandering without a specific purpose; loitering, wandering around” (*Dictionary of the Polish Language*, 1989). A *vagrant*, on the other hand, is a “person who wanders around the world, with no regular place of residence; an itinerant” (*Dictionary of the Polish Language*, 1989). Vagrancy is also defined as “wandering, being a vagrant or vagabond” (*Dictionary of Modern Polish Language*, 1996).

The aforementioned typologies of vagrancy established on the basis of psychological terms, as well as the dictionary definitions, one can conclude that the behaviour is based on a specific psychological predisposition of humans to constantly wander and move around. A wanderer and a traveller have their own way of living. A vagrant is thus a person, who finds purpose in life in being constantly on the road.

Vagrancy and begging as negative social phenomena in children and adults, are opposed by society and government authorities. Combating vagrancy is mandated by the previously cited Act of 16 August 1923 *On Social Welfare*, the Resolution of the President of the Republic of Poland of 14 October 1927 *On Combating Begging and Vagrancy*, as well as the Order of the Chief of Police no. 1619 of 3 November 2010 *Concerning Methods and Forms of Actions of Police Officers in Counteracting Demoralisation and Juvenile Delinquency, as well as Actions Taken for the Benefit of Minors* (Dz.U. KGP of 2010, No. 11, item 64), which is intended to prevent, among other things, vagrancy and begging, especially among minors. It should be mentioned that the Order in question was amended in 2014 (Dz. U. KGP of 2014, item 41) and 2022 (Dz. U. KGP of 2022, item 220).

Both begging and vagrancy are considered disturbing social phenomena today, as they were in the past. Both were and are still treated as violations of moral and legal norms, as well as behaviours detrimental to public safety, which resulted in their “criminalisation and prosecution in legal doctrine, legislation and practice” (Janicka, 2019).

Given the above, one should ask the following question: is it correct to refer to a person in the

plciowego i przemianami fizjologicznymi i psychicznymi):

- ucieczka odruchowa we wczesnej fazie pokwitania (ma związek z wewnętrznym rozdrażnieniem),
- ucieczki w późniejszej fazie pokwitania, spowodowane chęcią uwolnienia się z więzów społecznych, obcowania z przyrodą, doznania romantycznych przygód

- 3) włóczęga, której źródłem jest środowisko (Zob. szerzej: Kuchta, 1936).

Można, zatem przyjąć, iż włóczęgostwo oznacza „wędrówkę bez określonego celu; wałęsanie się, tułanie się” (*Słownik języka polskiego*, 1989). Natomiast włóczęga to „człowiek włóczący się po świecie, niemający stałego miejsca pobytu; obieżyświat; „ (*Słownik języka polskiego*, 1989). Inaczej mówiąc włóczęgostwo określone jest jako „włóczenie się, bycie włóczęgą” (*Słownik współczesnego języka polskiego*, 1996).

Z wymienionych typologii włóczęgostwa w ujęciu psychologicznym oraz definicji słownikowych „zjawiska włóczęgostwa” można wnioskować, iż podłożem takiego zachowania jest specyficzna predyspozycja psychiczna człowieka do ciągłego wędrowania, przemieszczania się. Człowiek wędrowiec, podróżnik, przyjmuje własną strategię życia. Włóczęga to ktoś, dla kogo właściwym celem życia jest nieustające bycie w drodze.

Włóczęgostwo i żebractwo jako przejaw patologii, w odniesieniu zarówno do dzieci jak i do ludzi dorosłych, spotyka się z negacją ze strony społeczeństwa oraz władz rządowych. Walkę z włóczęgostwem nakazuje wcześniej cytowana Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 roku *O opiece społecznej*, Rozporządzenie wydane przez Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 roku *O zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa*, a także Zarządzenie Komendanta Głównego Policji nr 1619 z dnia 3 listopada 2010 roku *w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich* (Dz.U. KGP 2010, nr 11, poz. 64), które ma zapobiegać, m.in. włóczęgostwu i żebractwu, szczególnie osób nieletnich. Należy nadmienić, iż Zarządzenie Komendanta Głównego Policji w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich było nowelizowane w 2014 roku (Dz.U. KGP 2014, poz. 41) i 2022 roku (Dz.U. KGP 2022, poz. 220).

crisis of homelessness as a beggar or vagrant? While it is true that such people ask for financial support, they do not see it as their profession, and any money they raise, they spend on current needs, mainly food, cigarettes as well as alcohol, since many of them suffer from a variety of addictions. They also accept in-kind donations, including clothing and shoes, unlike professional beggars, for whom such donations are of no value. The definition of vagrancy presented earlier does not correspond to the behaviour of a person in the crisis of homelessness, even though there are some individuals who resort to vagrancy due to their psychological inclinations. The movement of people in the crisis of homelessness results mainly from them searching food, shelter, work or escaping for a variety of reasons.

History of homelessness in the light of Polish law in the 20th and 21st centuries

The protection of people in crisis of homelessness was included in the Act of 1923 *On Social Welfare*, which envisaged providing these people with the basic necessities, paid for from public funds, temporarily or permanently, if they were unable to provide for themselves with their own money or labour, and to do everything to prevent this condition (Section 1). In the case of homelessness, social welfare primarily consisted of providing food, underwear, clothing and footwear, a suitable room with fuel and light, assistance in acquiring tools necessary for work, hygienic and sanitary assistance, assistance in returning to workforce and providing funeral arrangements (Section 3).

In the post-war years, the situation of people in the crisis of homelessness changed. In 1946, Caritas ran 751 regular care facilities (256 hospitals, 183 orphanages, 125 elderly homes, 125 boarding homes, 27 nurseries, 22

Żebractwo i włóczęgostwo w przeszłości i obecnie uważa się za niepokojące zjawisko społeczne. Oba czyny traktowało się i traktuje jako naruszenie norm moralnych, obyczajowych i prawnych, a przede wszystkim jako zachowania godzące w bezpieczeństwo publiczne. Dlatego z tych powodów „wskazywano – i w doktrynie prawa, i w ustawodawstwie, i w praktyce – na potrzebę ich penalizacji i ścigania” (Janicka, 2019).

Można, zatem zadać pytanie: Czy słuszne jest określenie osoby bezdomnej, jako żebraka lub włóczęgę? Prawdą jest, iż bezdomni proszą o wsparcie finansowe, jednak nie traktują tego, jako profesję. Zbierając datki, przeznaczają je na potrzeby bieżące, głównie na jedzenie, papierosy, na alkohol także, gdyż większość z nich to ludzie chorzy, alkoholicy, narkomani. Przyjmują również datki rzeczowe jak odzież, obuwie w przeciwieństwie do zawodowych żebraków, dla których rzeczy nie stanowią żadnej wartości. Przedstawiana wcześniej istota włóczęgi nie do końca przekłada się na zachowanie osoby bezdomnej. Chociaż są w tej grupie i takie jednostki, u których, ze względu na predyspozycje psychiczne, bezdomność wyzwała czasem instynkt włóczęgowski. Przemieszczanie się osób bezdomnych głównie spowodowane jest poszukiwaniem jedzenia, schronienia, pracy bądź ucieczką z wielu powodów.

Historia bezdomności w świetle polskiego prawa XX i XXI wieku

Ochrona ludzi w kryzysie bezdomności sygnalizowana już była w Ustawie z 1923 roku *O opiece społecznej*, gdzie bezdomnym należało zapewnić ze środków publicznych podstawowe potrzeby życiowe, trwale lub chwilowo, w sytuacji kiedy nie byli w stanie własnymi środkami materialnymi lub własną pracą sobie tego zapewnić oraz uczynić wszystko by zapobiec powstawaniu tego stanu (Art. 1). W przypadku bezdomności opieka społeczna polegała przede wszystkim na dostarczaniu: żywności, bielizny, odzieży i obuwia, odpowiedniego pomieszczenia z opalem i światłem, pomocy w zdobyciu niezbędnych narzędzi do pracy zawodowej, pomocy higieniczno-sanitarnej, pomocy w przywróceniu utraconej zdolności do pracy oraz zapewnienie sprawienia pogrzebu (Art. 3).

W latach powojennych sytuacja osób bezdomnych uległa zmianie. W 1946 roku za sprawą Caritasu istniało 751 zakładów opieki całkowitej

facilities for adults and children) as well as 1,023 temporary care facilities (food banks, dormitories and other care facilities). After 1950, the authorities forced Caritas to shut down, which resulted in the dismantling of the entire support infrastructure for people in the crisis of homelessness (Truskoławska, 2019). During the communist era, the very well-functioning homelessness prevention system ceased to exist. The phenomenon of homelessness and people in the crisis of homelessness were seen as harmful and as parasites, and homelessness itself was criminalised, including by the Act of 12 July 1983 *On Special Laws for the Period of Combating the Social and Economic Crisis and Amending Certain Other Acts* (Dz. U. [Journal of Laws] of 1983, no. 39, item 176). The authorities at the time did not want the homeless populace staying in the cities for the public to see. As a result, people in the crisis of homelessness were removed from the social spaces twice a year – they were arrested and imprisoned for up to three months for misdemeanours. During the communist era, people in crisis of homelessness could not count on empathy and help from the state.

The regime change, which took place in 1989 enabled seeing homelessness from a different point of view, making it a significant social issue. The political and economic transition led to the emergence of other social problems, including unemployment and poverty, giving rise to the term 3B Syndrome (unemployment, poverty, homelessness) based on Polish words “bezrobocie, bieda, bezdomność” (for more, see: Kawula, 2012), as the three factors led to marginalisation of many social groups. The Act of 29 November 1990 *On Social Welfare* (Dz. U. [Journal of Laws] of 1990, no. 87, items 505, 506) called upon the state to help individuals and families overcome difficult life situations that they were unable to overcome on their own. This support is to be provided in the cases of poverty, orphanhood, homelessness, motherhood, unemployment, physical and mental illness, helplessness in single-parent and large families, alcohol abuse, drug addiction, difficulties in adjusting to life after leaving prison, as well as natural and environmental disasters. According to the Act, social welfare is organised by the government and local government bodies, which cooperate with social organisations, associations, religious charities, foundations and individuals (Sections 1, 2, 3).

(256 szpitali, 183 domy dziecka, 125 przytułków dla starców, 125 internatów, 27 żłobków, 22 zakłady mieszane dla dorosłych i dzieci) oraz 1023 zakładów opieki czasowej (kuchnie ludowe, domy noclegowe i inne placówki opiekuńcze). Po roku 1950 ówczesne władze wymusiły zawieszenie działalności Caritas, co spowodowało zniszczenie całej infrastruktury pomocowej dla osób bezdomnych (Truskoławska, 2019). W czasach PRL bardzo dobrze działający system przeciwdziałania bezdomności przestał istnieć. Zjawisko bezdomności i sami bezdomni postrzegani zostali jako „coś” szkodliwego i pasożytniczego, zaobserwowano także penalizowanie zjawiska, m.in. za sprawą Ustawy z dnia 12 lipca 1983 roku o *szczególnej regulacji prawnej w okresie przewycięzania kryzysu społeczno-ekonomicznego oraz o zmianie niektórych ustaw* (Dz.U. 1983, nr 39, poz. 176). Rządzący nie chcieliby bezdomni przebywali na terenie miast, by widziało ich społeczeństwo, w związku z czym dwa razy do roku za sprawą kolegów ds. wykroczeń usuwano osoby bezdomne z przestrzeni społecznej aresztując na trzy miesiące. W czasach komunizmu osoby w kryzysie bezdomności nie mogły liczyć na empatię i pomoc państwa.

Transformacja ustrojowa, która miała miejsce w 1989 roku dała początek postrzegania bezdomności w innych kategoriach, nadając zjawisku znaczącą kwestię społeczną. Wraz ze zmianami w państwie pojawiły się inne problemy społeczne jak bezrobocie i ubóstwo. Te trzy trudne kwestie społeczne nazwano Syndromem 3B (bezrobocie, bieda, bezdomność) (Zob. szerzej: Kawula, 2012), które zepchnęły na margines wiele grup społecznych. Ustawa z dnia 29 listopada 1990 roku o *pomocy społecznej* (Dz.U. 1990, nr 87, poz. 505, 506), zobowiązała państwo do pomocy osobom i rodzinom w przewycięzaniu trudnych sytuacji życiowych, których nie są w stanie samemu pokonać. Powody udzielania pomocy to: ubóstwo, sieroctwo, bezdomność, ochrona macierzyństwa, bezrobocie, upośledzenie fizyczne i umysłowe, bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego w rodzinach niepełnych i wielodzietnych, alkoholizm, narkomania, trudności w przystosowaniu się do życia po opuszczeniu zakładu karnego, kłeski żywiołowe i ekologiczne. W myśl Ustawy pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, jednocześnie współpracując z organizacjami społecznymi, stowarzyszeniami,

Another step on the way to counteracting homelessness was the *Constitution of the Republic of Poland* of 2 April 1997 (Dz. U. [Journal of Laws] of 1997, no. 78, item 483), which reads that public authorities are obliged to implement “policies conducive to meeting the housing needs of citizens, in particular to counteract homelessness, support the construction of social housing and support the activities of citizens aimed at obtaining their own housing” (Section 75).

In spite of the fact that homelessness is somewhat tackled by laws, the period of political transitions and its numerous inadequacies in social, family, housing, health and legal policies led to a huge increase of the numbers of people in the crisis of homelessness. The analysis of the social issues in the period in question points to a growing number of crises, including family crises and cases of domestic violence, usually against women, children and the elderly, giving rise to a new image of homelessness – the population of people in the homelessness crisis no longer included only men, but also women with children, whole families and the elderly. The social changes taking place in the 1990s led to the emergence of numerous organisations, associations, foundations (including *non-profit organisations*) offering assistance, as well as tackling homelessness at its roots.

The revised Act of 12 March 2004 *O Social Welfare* (Dz. U. [Journal of Laws] of 2004, no. 64, item 593; amended in Dz. U. [Journal of Laws] of 2023, items 901, 1693, 1938, Sections 6, 8) defines a person in the crisis of homelessness as “a person who does not reside in a dwelling within the meaning of the regulations on the protection of tenants’ rights and municipal housing stock and who is not registered for permanent residence, within the meaning of the regulations on population registration, as well as a person who does not reside in a dwelling and is registered for permanent residence in a location which cannot be used as housing.” The analysis of the above definition shows that it does not include all people who are in the crisis of homelessness, as they do not fulfil certain conditions as listed in the law. For example, when a person in the crisis of homelessness is registered for residence and can live in a given dwelling, they are not classified as homeless. One should keep in mind that providing assistance to these people is a prerogative of the municipality of the person’s last place of

związkami wyznaniowymi o charakterze charytatywnym, fundacjami i osobami fizycznymi (Art. 1, 2, 3).

Kolejnym krokiem do przeciwdziałania bezdomności było uchwalenie *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483), w której czytamy, że władze publiczne mają obowiązek prowadzić „politykę sprzyjającą zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałania bezdomności, wspierają rozwój budownictwa socjalnego oraz popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania” (Art. 75).

Pomimo pewnego zaplecza legislacyjnego względem bezdomności, okres transformacji ustrojowej z powodu wielu niedoskonałości w polityce społecznej, rodzinnej, mieszkaniowej, zdrowotnej czy prawnej państwa stał się początkiem do ogromnego wzrostu zjawiska bezdomności. Analizując obszar społeczny tego okresu zauważa się nasilenie kryzysów, m.in. rodzinnych, w tym przemocy najczęściej wobec kobiet, dzieci oraz osób starszych, co ujawniło nowe oblicze bezdomności. Bezdomni to już nie tylko mężczyźni, ale i kobiety z dziećmi, całe rodziny a także osoby w podeszłym wieku. Zmiany społeczne dokonujące się w latach 90-tych XX wieku spowodowały pojawienie się licznych organizacji, stowarzyszeń, fundacji (w tym *non profit*), które miały na celu szeroko rozumianą pomoc, ale także profilaktykę zjawiska bezdomności.

Nowa Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku *o pomocy społecznej* (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593, z 2023, poz. 901, 1693, 1938, Art. 6., 8)) określa osobę bezdomną jako „osobę niezamieszkujejącą w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowaną na pobyt stały, w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności, a także osobę niezamieszkujejącą w lokalu mieszkalnym i zameldowaną na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania”. Analiza powyższej definicji wskazuje, że nie obejmuje ona wszystkich osób, które faktycznie należą do bezdomnych, a nie wypełniają one, bowiem pewnych znamion wskazanych w ustawie. I tak w przypadku, gdy osoba faktycznie będąca bezdomną spełnia obowiązek meldunkowy oraz możliwości zamieszkania w danym lokalu, nie jest klasyfikowana jako bezdomna. Pamiętać także należy, że do udzielania pomocy osobom bezdomnym,

permanent residence, according to the new Act on Social Welfare. Only in particularly justified and urgent cases, assistance is provided at their place of residence. There are some people who are defined as in the crisis of homelessness, who are registered at a residential address, but cannot live there for a variety of reasons. Thus, according to Polish laws, the person is seen as in the crisis of homelessness if they fulfil the following criteria: lack of permanent registration, lack of residential premises, and living in a place that does not fulfil the requirements for residential premises. "The attempt to define homelessness in the Act on Social Welfare should take into account the variety of situations faced by people in this crisis" (Małecka-Lyszczek, Mędrzycki, 2021, p.155).

Examples of support and assistance for people in the crisis of homelessness

The formulation of definitions and legal constraints enabled listing the types of assistance provided to people in crisis of homelessness, which includes in-kind assistance (food, clothing, cleaning products), social work (including the use of a social contract, individual assistance programmes, housing in shelters), other forms of assistance (health insurance, support with official matters, obtaining proof of identity), assistance in finding a job, legal and psychological counselling and financial assistance.

An analysis of assistance provided to these people requires taking a look at organisations that support escaping the homelessness crisis, of which there are many in Poland. The authors of this paper decided to focus on just a few of them. The first non-governmental organisation in Poland, which has been operating since 1981, is the St. Brother Albert's Aid Society, which was called the Adam Chmielowski Aid Society until 1989. It is an independent Catholic charity that accomplishes its aims through establishing and running hostels, night shelters, permanent residence homes; social work, legal and psychological help, ministry; running soup kitchens, bath houses, day rooms, clubs, organizing Christmas Eve suppers and Easter breakfasts, summer camps; distributing food, clothes, appliances, household detergents, medicines; cooperation with local and central government, the Catholic Church,

zgodnie z ustawą o pomocy społecznej, zobowiązana jest gmina ostatniego miejsca zameldowania tych osób na pobyt stały, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach jak też w pilnych sprawach pomoc bezdomnym udzielana jest w miejscu ich pobytu. Zatem jest grupa osób, które określamy jako bezdomnych, posiadają zameldowanie na pobyt stały, jednak z różnych przyczyn nie mogą korzystać z lokalu. Zatem, w myśl polskich przepisów, zakwalifikowanie osoby jako bezdomnej decydują takie czynniki jak: brak zameldowania na pobyt stały, brak zamieszkania w lokalu oraz brak zdolności lokalu do zamieszkania. Zatem „próba zdefiniowania bezdomności w ustawie o pomocy społecznej powinna uwzględniać różnorodność sytuacji, w jakich znajdują się osoby w tym kryzysie” (Małecka-Lyszczek, Mędrzycki, 2021).

Przykłady wsparcia i pomocy osobom bezdomnym

Sformułowanie definicji oraz uwarunkowania prawne zawarte w ustawie pozwoliło na doprecyzowanie pomocy świadczonej na rzecz osób w kryzysie bezdomności, która obejmuje: pomoc rzeczową (żywność, odzież, środki czystości), pracę socjalną (m.in. zastosowanie kontraktu socjalnego, indywidualnego programu wychodzenia z bezdomności, uzyskanie miejsca w schronisku lub noclegowni), inne formy pomocy (zapewnienie ubezpieczenia zdrowotnego, załatwianie spraw urzędowych, np. wyrobienie dowodu osobistego), pomoc w poszukiwaniu pracy, poradnictwo prawne i psychologiczne oraz pomoc finansową.

Analizując pomoc osobom bezdomnym nie sposób pominąć organizacji, które wspomagają wyjście z kryzysu bezdomności. W Polsce jest ich wiele, nie sposób opisać wszystkie. Dla potrzeb artykułu skupiono się na kilku. Pierwszą działającą od 1981 roku organizacją pozarządową w Polsce jest Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, które do 1989 roku nosiło nazwę Towarzystwo Pomocy im. Adama Chmielowskiego. Jest niezależną katolicką organizacją dobroczynną, która realizuje swoje cele poprzez, m.in. zakładanie i prowadzenie schronisk, noclegowni, domów stałego pobytu i innych placówek pomocowych, reintegrację społeczną i zawodową, posługę religijną, pracę socjalną, pomoc prawną i psychologiczną, prowadzenie kuchni, klubów, łaźni, świetlic, organizowanie wigilii i śniadań wielkanocnych,

non-governmental organisations; information activity, inspiring scientific research, as well as staff and volunteer training. (<http://www.bratalbert-pabianice.org/bezdomni/o-bezdomnosci-w-siec>).

The National Federation for Solving the Issue of Homelessness was established in 2013 thanks to a partnership of six major organisations dealing with homelessness within the framework of the *Creating and Developing Standards of Social Assistance and Integration Services* project. The Federation brings together entities engaged in counteracting homelessness (as defined in the ETHOS – European Typology of Homelessness and Housing Exclusion, developed and published by the FEANTSA, the European Federation of National Organisations working with the Homeless) and supporting the participation of people in the crisis of homelessness in social life. The objectives of the Federation are to create and run a platform for the exchange of information, experiences and cooperation with other entities engaged in homelessness, to represent people in the homelessness crisis and speak on their behalf to lawmakers, government and local administration bodies and the general public, as well as to create, review and support the implementation of policies, strategies and programmes aimed at prevention and combating homelessness, supporting the homeless population in social life, promoting intersectoral cooperation and the functioning of local partnerships. The Federation activates entities involved in activities aimed at counteracting homelessness, appoints and coordinates the work of research and expert teams, organizes debates and scientific conferences on homelessness, and monitors quantitative and qualitative changes in the homeless population as well as disseminates innovative solutions and good practices in counteracting homelessness, both Polish and international. (<https://sites.google.com/view/bezdomnosc-pl/federacja/co-robimy>).

The Pomeranian Forum for Escaping Homelessness has been active in Pomerania since 1997. It works with more than 30 public and non-governmental entities that deal with homelessness in order to bring them together, exchange ideas, thoughts and experiences, as well as to create and support a social policy system to solve the issue of homelessness. The Forum brings together institutions and organisations that directly provide services to people in the crisis of

kolonii, współdziałanie z samorządem terytorialnym, administracją państwową, Kościołem Katolickim, organizacjami pozarządowymi, działalność informacyjną, inspirowanie badań naukowych, szkolenie pracowników i wolontariuszy, wydawanie żywności, odzieży, sprzętów, środków czystości, leków (<http://www.bratalbert-pabianice.org/bezdomni/o-bezdomnosci-w-siec>).

Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności powstała 2013 roku ze współpracy partnerskiej sześciu dużych organizacji zajmujących się bezdomnością przy realizacji projektu systemowego *Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej*. Federacja zrzesza podmioty działające w obszarze przeciwdziałania zjawisku bezdomności (w rozumieniu Europejskiej Typologii Bezdomności i Wykluczenia Mieszkaniowego ETHOS opracowanej i opublikowanej przez Europejską Federację Organizacji Krajowych Pracujących z Osobami Bezdomnymi FEANTSA) oraz wspierania partycypacji osób bezdomnych w życiu społecznym. Celami Federacji jest stworzenie i prowadzenie platformy wymiany informacji, doświadczeń i nawiązywania współpracy innymi podmiotami pracującymi w obszarze bezdomności, reprezentowanie osób bezdomnych oraz występowanie w ich imieniu wobec władzy ustawodawczej, administracji rządowej i samorządowej oraz ogółu społeczeństwa a także tworzenie, opiniowanie i wspieranie wdrażania polityk, strategii i programów: zapobiegania, przeciwdziałania i wychodzenia bezdomności, wspieranie osób bezdomnych w życiu społecznym, promowanie współpracy międzysektorowej i funkcjonowania partnerstw lokalnych. Federacja aktywizuje podmioty zaangażowane w działania mające na celu przeciwdziałanie zjawisku bezdomności, powołuje i koordynuje prace zespołów badawczych i eksperckich, organizuje debaty i konferencje naukowe w zakresie bezdomności oraz monitoruje zmiany ilościowe i jakościowe w populacji osób bezdomnych jak też upowszechnia rozwiązania innowacyjne i dobre praktyki w zakresie przeciwdziałania zjawisku bezdomności, zarówno krajowych jak i zagranicznych (<https://sites.google.com/view/bezdomnosc-pl/federacja/co-robimy>).

Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności istnieje od 1997 roku na terenie województwa pomorskiego. Współpracuje z ponad 30 podmiotami sektora publicznego i sektora pozarządowego, które zajmują się problematyką

homelessness in various spheres, including health, social support, housing, and employment, create regional social policy, as well as diagnose and study the phenomenon of homelessness (<https://spis.ngo.pl/174375-pomorskie-forum-na-rzecz-wychodzenia-z-bezdomnosci>). The organisation carries out numerous projects and social campaigns on homelessness ("Streetworking ACADEMY", "LEGO – Local Empowerment of Gdynia Non-Governmental Organisations dealing with Homelessness" as well as "LINA – Locally Innovative Naturally Engaging", conducts studies and organises study visits. (<https://spis.ngo.pl/174375-pomorskie-forum-na-rzecz-wychodzenia-z-bezdomnosci>).

International organizations focused on combating homelessness are also noteworthy. In Europe, they include the European Federation of National Organisations Working with the Homeless and the National Alliance to End Homelessness, a United States-based organisation that provides data for public discussion of homelessness, technical assistance and identifying best practices in the fight against homelessness.

Conclusions

The phenomenon of homelessness is one of the most difficult social issues in the world today, while our perceptions of homelessness are shaped by our knowledge and awareness. Defining the phenomenon itself, as well as the person in the crisis of homelessness is the basis and starting point for the discussion on the subject. Any attempts at analysing this phenomenon need to start with establishing its typology, which takes into account issues such as temporal priority, spatial and institutional location, causes and consequences, and the status of the person resulting from the duration of the crisis. Sociodemographic data on homelessness based on monitoring efforts, enable rendering effective assistance to people in crisis of homelessness,

bezdomności w celu ich integracji, wymiany myśli, idei i doświadczeń oraz kreowania i wspierania systemu polityki społecznej, aby rozwiązywać problem bezdomności. Forum grupuje i zrzesza instytucje oraz organizacje, które bezpośrednio dostarczają usługi ludziom bezdomnym w różnych sferach np. zdrowia, wsparcia społecznego, mieszkalnictwa, zatrudnienia, tworząc przy tym regionalną politykę społeczną jak też jednostki naukowe diagnozujące i badające zjawisko bezdomności (<https://spis.ngo.pl/174375-pomorskie-forum-na-rzecz-wychodzenia-z-bezdomnosci>). Organizacja realizuje wiele projektów oraz kampanii społecznych na temat bezdomności („AKADEMIA streetworkingu”, „LEGO – Lokalny Empowerment Gdyńskich Organizacji Pozarządowych Zajmujących się Problemem Bezdomności” jak też „LINA – Lokalnie Innowacyjnie Naturalnie An gażująco”, prowadzi badania i organizuje wizyty studyjne (<https://spis.ngo.pl/174375-pomorskie-forum-na-rzecz-wychodzenia-z-bezdomnosci>).

Na uwagę zasługują również organizacje międzynarodowe, które skoncentrowane są na walce z bezdomnością. Na gruncie europejskim to Tche European Federation of National Organisations Working with the Homeless oraz organizacja z siedzibą w Stanach Zjednoczonych, dostarczająca m.in. dane do publicznej dyskusji o problemie bezdomności, udzielająca pomocy technicznej oraz wskazująca najlepsze praktyki w walce z bezdomnością Natoinal Alliance to End Homelessness.

Podsumowanie

Zjawisko bezdomności jest jednym z najtrudniejszych problemów społecznych współczesnego świata, a postrzeganie bezdomności uwarunkowane jest od wiedzy na ten temat. Definiowanie zjawiska oraz osoby bezdomnej stanowi podstawę i punkt wyjścia do dywagacji na ten temat. Niezwykle istotne w analizowaniu bezdomności jest jej typologizacja uwzględniająca pierwszeństwo temporalne, usytuowanie przestrzenno-instytucjonalne, przyczyny i skutki oraz status bezdomnego związany z czasem trwania bezdomności. Dane socjodemograficzne bezdomności, pochodzące z monitorowania zjawiska, pozwalają na skuteczniejszą pomoc osobom w kryzysie bezdomności, która polega głównie na aktywizowaniu bezdomnych w różnych sferach życia. Pomoc społeczna skierowana na bezdomnych wymaga

mainly concerned with activating the homeless in various areas of life. Offering assistance to the people in the crisis of homelessness requires the expansion of services provided by facilities as well as new forms of social work.

The existing support system available to people in the crisis of homelessness, supported by funding from various programmes, helps countering this phenomenon. It also contributes to the promotion of prevention and stimulation activities, while inspiring the implementation of new solutions for helping these people (Staszkiwicz-Grabarczyk, 2021, p. 14).

Legal measures, as well as all the legislation pertaining to homelessness within the framework of social policies should concern boosting expenditures on affordable and accessible housing, building social housing managed by various entities (NGOs, private housing companies, etc.), opportunities for people in the crisis of homelessness to acquire ownership of homes they live in, as well as preventing the creation of social ghettos. Non-governmental organisations (entities independent of the public administration) which operate as associations and foundations, implement the principle of subsidiarity enshrined in the preamble of the 1997 *Constitution of the Republic of Poland*, which is a fundamental constitutional value.

poszerzenia zakresu usług świadczonych przez placówki jak też nowych form pracy socjalnej.

Obecny system wsparcia dla osób bezdomnych, wspierany ze środków finansowych pochodzących z różnych programów, pomaga przeciwdziałać bezdomności. Przyczynia się także do popularyzacji działań profilaktycznych i aktywizujących, ale także inspiruje do wdrażania nowych rozwiązań w zakresie pomocy osobom bezdomnym (Staszkiwicz-Grabarczyk, 2021).

Ochrona prawna, z całym zapleczem legislacyjnym, odnosząca się do bezdomności w polityce społecznej powinna dotyczyć zwiększania nakładów na tanie i dostępne mieszkalnictwo, możliwości tworzenia mieszkań socjalnych i zarządzania nimi przez różnego rodzaju podmioty (np.: organizacje pozarządowe, prywatne firmy mieszkaniowe itp.), możliwości nabywania praw własności mieszkań zajmowanych przez osoby bezdomne, zabronienia tworzenia gett socjalnych. Organizacje pozarządowe (podmioty niezależne od administracji publicznej), przyjmujące postać stowarzyszenia lub fundacji realizują zasadę pomocniczości zapisaną w preambule *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z 1997 roku, która stanowi podstawową wartość ustrojową.

Literatura:

1. Chotkowska, K. (2020). Przyczyny bezdomności, próby polepszenia swojej sytuacji i nadzieje na przyszłość – analiza indywidualnych wywiadów pogłębionych bezdomnych mężczyzn z wyższym wykształceniem, *Praca Socjalna*, nr 1(35) 2020, s. 73. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.1178>
2. Firlit-Fesnak, G., Szatur-Jaworska, B. (1995). *Leksykon pojęć socjalnych*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
3. Gąsior, H. (1998). Fenomen bezdomności jako problem społeczny w woj. katowickim (lata 1996-1997), *Auxilium Sociale – Wsparcie Społeczne*, (nr 1), s. 124-130.
4. Grabarczyk, I. (2006). O funkcjonowaniu trzech pojęć: żebracy (żebractwo), włóczędzy (włóczęgostwo), bezdomni (bezdomność), W: K. Biało-brzeska, S. Kawula (red.) *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT.
5. Grabarczyk, I. (2007). *System wsparcia i pomocy bezdomnym (na przykładzie działalności Domu Odzyskanych dla Życia – Markot w Marwałdzie)*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
6. Gruszka, J. (2012). Badania nad bezdomnością w Polsce. Wytyczne do ogólnopolskich badań osób bezdomnych. *Studia Humanistyczne AGH*, (Tom 11/4), s. 75-76. <https://doi.org/10.7494/human.2012.11.4.75>
7. Janicka, D. (2019). O zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa w II Rzeczypospolitej (1918-1939). *Studium historycznoprawne, Archiwum Kryminologii*, (T.XLI, Nr 1), s. 465-495. <https://doi.org/10.7420/AK2019K>

8. Kamiński, T. (1997). Wokół pojęcia bezdomności. *Roczniki Naukowe Caritas*, (nr 1), s. 14-28.
9. Kawula, S. (2012), *Pedagogika społeczna. Dzisiaj i jutro*, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT.
10. Kuchta, J. (1936). *Dziecko włóczęga*, Lwów: Towarzystwo Szkoły Ludowej we Lwowie.
11. Legutko, P. (1999). Nie bezdomni, lecz wykorzeni. *Rzeczpospolita*, (nr 39), s. 8.
12. Małecka-Łyszczek, M., Mędrzycki, R. (2021). *Osoby ubogie, niepełnosprawne i bezdomne w systemie pomocy społecznej*, Warszawa: Wolters Kluwer.
13. Moraczewska, B. (2013). Bezdomność. Definicja, problemy, rozwiązania obecne oraz historyczne odwołanie do ludzi luźnych. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, (t. X), s. 113.
14. Piekut-Brodzka, D.M. (2000). *O bezdomnych i bezdomności – aspekty fenomenologiczne, etiologiczne i terapeutyczne*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
15. Pietrzak-Komar, K. (2015). Wykluczenie bezdomnych. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy*, (nr 1), s. 31-54.
16. Porowski, M. (1995). Bezdomność – obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych, W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
17. *Słownik języka polskiego*. (1989). Warszawa: PWN.
18. *Słownik współczesnego języka polskiego*. (1996) Warszawa: WILGA.
19. Staszkiwicz-Grabarczyk, I. (2021). Działania wspierające i aktywizujące osoby w kryzysie bezdomności w czasie pandemii SARS-COV-2, *Rozprawy Społeczne, 2021*, (Tom 15, Nr 4), s. 4-6, 14. <https://doi.org/10.29316/rs/138895>
20. Truskolawska, E.M. (2019). *Kryminologiczne aspekty bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości.
21. Truskolawska, E.M., Truskolawski, T. (2021). Kryminologiczne i ekonomiczne aspekty bezdomności na przykładzie Białegostoku. *Studia Prawnoustrojowe (52)*, s. 502-503. <https://doi.org/10.31648/sp.6575>
22. Zaborowska, A. (2015). *Dostrzegać bezdomność. Bezdomność w perspektywie pomocy społecznej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Netografia:

23. Pobrane z: <http://www.bratalbert-pabianice.org/bezdomni/o-bezdomnosci-w-siec>; (dostęp: 16.07.2023).
24. Kuchta, J. (1936). *Dziecko Włóczęga*. Pobrane z: <https://dbc.wroc.pl/Content/33260/PDF/RP%20678%20Dziecko%20w%C5%82%C3%B3cz%C4%99ga.pdf>; (dostęp: 15.07.2023).
25. Pobrane z: <https://onas.org.pl/wizytowka>; (dostęp: 20.10.2021).
26. *Co robimy*. Pobrane z: <https://sites.google.com/view/bezdomnosc-pl/federacja/co-robimy>; (dostęp: 16.07.2023).
27. *Spis organizacji*. Pobrane z: <https://spis.ngo.pl/174375-pomorskie-forum-na-rzecz-wychodzenia-z-bezdomnosci>; (dostęp: 16.07.2023).
28. Pobrane z: <https://www.eurodesk.pl/organizacje/pomorskie-forum-na-rzecz-wychodzenia-z-bezdomnosci>; (dostęp: 16.07.2023).
29. *Ogólnopolskie badanie liczby osób bezdomnych – Edycja 2019*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/edycja-2019-i>; (dostęp: 15.07.2023).

Akty prawne:

30. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 roku; (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).
31. Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 roku *O organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej o przymusowej*; (Dz.U. 1929, nr 41, poz. 349, 350).
32. Rozporządzenie wydane przez Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 roku *O zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa*; (Dz.U. 1927 nr 92 poz. 823).

33. Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku *o pomocy społecznej*; (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593, z 2023, poz. 901, 1693, 1938, Art. 6., 8).
34. Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 roku *O opiece społecznej*; (Dz.U. 1923, nr 92, poz. 726).
35. Ustawa z dnia 29 listopada 1990 roku *o pomocy społecznej*; (Dz.U. 1990, nr 87, poz. 505, 506).
36. Ustawy z dnia 12 lipca 1983 roku *o szczególnej regulacji prawnej w okresie przewyciężania kryzysu społeczno-ekonomicznego oraz o zmianie niektórych ustaw*; (Dz.U. 1983, nr 39, poz. 176).
37. Zarządzenie nr 1619 Komendanta Głównego Policji z dnia 3 listopada 2010 roku *w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich*; (Dz.U. KGP 2010, nr 11, poz. 64).
38. Zarządzenie nr 18 Komendanta Głównego Policji z dnia 23 maja 2014 roku *zmieniające zarządzenie w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich*; (Dz.U. KGP 2014, poz. 41).
39. Zarządzenie nr 87 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 września 2022 roku *zmieniające zarządzenie w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich*; (Dz.U. KGP 2022, poz. 220).